

Een onderzoek naar de rol van de kunstenaar in Toeval Gezocht

Marike Hoekstra

Praktijkonderzoek Master Kunsteducatie
Amsterdamse Hogeschool voor de Kunsten
Amsterdam, mei 2008

Voorwoord

Veel dank ben ik verschuldigd aan de beeldend kunstenaars Eva Klee, Irma de Bruijne, Roos Langendorff, Hanneke Saaltink, Adelijn van Huis en Marleen van den Bergh voor hun medewerking aan mijn onderzoek.

Speciale dank gaat uit naar Annemieke Huisingh, projectleidster en initiatiefneemster van Toeval Gezocht, voor alle inspiratie en medewerking.

Inhoudsopgave

Voorwoord	1
Inhoudsopgave	1
Inleiding	2
Hoofdstuk 1 Vraagstelling en opzet van het onderzoek	5
Hoofdstuk 2 Creativiteit	8
Hoofdstuk 3 Procesgericht werken	11
Hoofdstuk 4 Authenticiteit	16
Hoofdstuk 5 Gidsrol op het terrein van de kunsten	22
Hoofdstuk 6 Conclusie en aanbevelingen	24
Literatuur	28
Bijlage 1 Brief aan de kunstenaars	29

Inleiding

In het najaar van 2007 heeft in 15 Noord-Hollandse scholen en in het Stedelijk Museum in Amsterdam het project “Toeval Gezocht” plaatsgevonden. Gedurende zes weken heeft op elk van de 15 scholen twee dagdelen per week een team bestaande uit een beeldend kunstenaar, een groepsleerkracht en twee stagiaires intensief met een groep jonge kinderen gewerkt. De benadering van Reggio Emilia en de expositie Cruel Bonsai van het kunstenaarsduo Heringa/Van Kalsbeek hebben als inspiratiebron gediend om de expressieve potenties van de kinderen aan te boren. “Het project is een onderzoek naar de verbinding van de expressieve talen van jonge kinderen met de artistieke talen van Heringa/Van Kalsbeek.” (Huisingh, 2007) De deelnemende kunstenaars zijn geselecteerd op een combinatie van kunstenaarschap en pedagogische competenties.

Literatuuronderzoek

In een voorbereidend literatuuronderzoek heb ik de kaders onderzocht waarbinnen het project “Toeval Gezocht” zich beweegt. Uit beschrijvingen van de rol van de atelierista in Reggio Emilia en literatuur over de kunstenaar voor de klas in de Nederlandse situatie heb ik criteria gedestilleerd waarmee ik tijdens het project “Toeval gezocht” onderzoek heb kunnen doen naar de rol die het eigen kunstenaarschap van de deelnemende kunstenaars speelt in de (kunst)pedagogische praktijk van het project. “Dit literatuuronderzoek is een verkenning van de krachtenvelden die een rol spelen wanneer we naar de rol van de kunstenaar in ‘Toeval Gezocht’ willen kijken. In die krachtenvelden speelt Reggio Emilia een rol: als inspiratiebron.....Maar de Nederlandse situatie speelt ook een rol, de successen of mislukkingen van eerdere projecten kunnen het klimaat bepalen waarbinnen ‘Toeval Gezocht’ gaat plaatsvinden. Hoe hebben kunstenaars eerder een rol gespeeld in het onderwijs, zijn de selectiecriteria en de verwachtingen van de kunstenaars cultureel bepaald?” (Hoekstra, 2007). De situatie in Reggio Emilia is niet te vergelijken met projecten in het Nederlandse onderwijs en ik heb hier in mijn literatuuronderzoek op gewezen. Ook de verschillen in literatuur zijn significant: “De effecten van de onderwijspraktijk in Reggio Emilia worden veelvuldig kwalitatief beschreven en internationaal onderkend, maar metingen worden afgewezen. In de literatuur over Nederlandse projecten ontleent de kwantitatieve opsomming over afname, deelname, betrouwbaarheid en validiteit het zicht soms op de betekenis die aan de deelname van de kunstenaar wordt toegedicht. Kort gezegd wordt aan de deelname van kunstenaars aan het onderwijs in de kindercentra van Reggio Emilia een intrinsieke waarde toegekend, die is ingebed in een constante structuur van sociale verhoudingen. In de Nederlandse projecten wordt de inzet van de kunstenaar niet structureel tot de onderwijsomgeving gerekend en worden ook veel instrumentele doelen genoemd (zoals vorming, socialisering of bijvoorbeeld werkgelegenheid of werklastverlichting).” (Hoekstra, 2007).

De vooronderstelling voor het literatuuronderzoek is dat een kunstenaar een ander soort docent zou zijn met geheel eigen competenties. Daarvoor heb ik literatuur bestudeerd over onderwijspraktijken en projecten die gebaseerd zijn op het idee dat het van belang is voor kinderen om les te krijgen van kunstenaars. Over de hele breedte heb ik kwalitatieve beschrijvingen gevonden van de effecten van de inzet van kunstenaars, van de doelen van de inzet van de kunstenaar en van de competenties waarover een kunstenaar beschikt.

Leeswijzer

Uit de beschreven literatuur kwam een aantal competenties naar voren waarover kunstenaars beschikken en die een kunstenaar in het onderwijs onderscheiden van een docent. Het project “Toeval Gezocht” heeft mij het praktijkkader gegeven om het werken van kunstenaars in het onderwijs te onderzoeken aan de hand van de in de literatuur gevonden competenties.

In het praktijkonderzoek heb ik de kunstenaars voorafgaand aan het project gevraagd op welke manier zij verwachtten hun kunstenaarsschap in te zetten, ik heb ze geobserveerd tijdens het werken met de kinderen en ik heb ze na afloop geïnterviewd. Op deze manier heb ik geprobeerd een verbinding te leggen tussen de intenties waarmee de kunstenaar werkt, de manier waarop dat in de praktijk zichtbaar wordt gemaakt en de reflectie op het eigen handelen. In hoofdstuk 1 ga ik nader in op de gebruikte onderzoeksmethoden.

De verzamelde data zijn ingedeeld volgens de competenties die in het literatuuronderzoek zijn gevonden. In de hoofdstukken 2 tot en met 5 doe ik verslag van mijn bevindingen.

In hoofdstuk 2 staat creativiteit centraal: de inzet van de eigen creativiteit van de kunstenaar in de omgang met werkvormen en materialen en het vermogen de creativiteit van het kind te herkennen en te stimuleren. Creativiteit niet als synoniem voor kunstzinnigheid maar als vermogen tot vrij denken verwant aan het motto van het project: “Vrijheid is de manier om ieder moment iets van een andere kant te bekijken” (Carla Rinaldi, Reggio Children).

In het derde hoofdstuk beschrijf ik aspecten van procesgericht werken. De projectmethode van “Toeval Gezocht” biedt door middel van uitgebreide documentatie een kader waarin processen zichtbaar worden gemaakt. Ik beschrijf verschillende manieren waarop de kunstenaars een bijdrage leveren aan het stimuleren, bewaken en zichtbaar maken van het proces.

In hoofdstuk 4 komt een aantal aspecten aan bod onder de verzamelterm authenticiteit. In mijn literatuuronderzoek maakte ik nog onderscheid tussen authenticiteit en “het beheersen van artistieke talen die verwant zijn aan de creatieve talen van kinderen”. In de praktijk bleken deze twee omschrijvingen, de één afkomstig uit het hedendaags Nederlands kunsteducatief debat, de ander afkomstig uit de filosofie achter de praktijk in Reggio Emilia, elkaar grotendeels te overlappen. Ik heb het hoofdstuk in twee paragrafen onderverdeeld. Aan de ene kant gaat het mij om authenticiteit, in zoverre als de kunstenaar weet aan te sluiten op de wereld van het kind (aansluiten bij de ‘creatieve talen’ van kinderen), aan de andere kant gaat authenticiteit over de vraag op welke manier de kunstenaar de eigen artistieke praktijk inbrengt (het inzetten van ‘artistieke talen’).

In het laatste hoofdstuk beschrijf ik een aspect dat in het verlengde ligt van het inbrengen van de eigen artistieke praktijk maar daar niet mee samenvalt. Een kunstenaar is niet een op zichzelf staand verschijnsel maar maakt deel uit van de wereld van de professionele kunsten. De poort die een kunstenaar voor het onderwijs kan openen is niet alleen die naar de eigen professionele praktijk maar als deelnemer aan die wereld kan de kunstenaar ook een gidsrol vervullen in de wereld van de kunst. De rol die de kunstenaar speelt kan vergeleken worden met die van een intermediair.

Het onderzoek heeft een grote hoeveelheid beschrijvingen opgeleverd van de manier waarop kunstenaars in het onderwijs hun kunstenaarsschap inzetten. Door deze beschrijvingen is het mogelijk conclusies te trekken over het belang dat kunstenaars kunnen hebben voor het onderwijs. In de “Conclusies en aanbevelingen” zal ik nader ingaan op de betekenis die kunstenaars kunnen hebben voor het onderwijs en meer specifiek voor de vraag om wezenlijk contact tussen kinderen en kunstwereld zoals dat in het artikel van Haanstra (2003) als van belang voor authentieke kunsteducatie wordt genoemd.

Tijdens de nabespreking vertelt één van de stagiaires over een meisje dat die ochtend wilde plakken: “Ze wilde plakken, ik dacht, wauw, ze gaat eigen initiatief nemen, maar daar is inderdaad helemaal niets uitgekomen, ze heeft het helemaal volgesmeerd, het is helemaal op elkaar geplakt deze dingen (houdt een stapel vastgeplakte kleurige vellen sitspapier omhoog) Ik zou wel met haar verder willen met dat plakken, desnoods laat ik het zien, van kijk je kunt het scheuren, gewoon even daarnaast zitten en het samen met haar doen. Daarna is ze gaan schilderen, maar dan is ze heel onrustig, dan stuitert ze bijna van onrust, en toen is ze ook naar de andere ruimte gegaan. Maar ze heeft iets gemaakt en daar zie ik ook wel een huisje in. (Ze laat het aan de kunstenaar zien) Ja, het is allemaal op elkaar, alles heeft ze volgeplakt”

Kunstenaar: “Maar, stapelen, afsluiten, ...

Leerkracht: “Maar als je dit tegen het raam aanhoudt, dan is het misschien hartstikke mooi, donker en licht, dat is te veel.”

Kunstenaar: Ik zou het zo laten als zij het heeft gedaan, we zijn niet op zoek naar een werkje, naar een ding.”

Stagiaire: “Maar iets om mee verder te gaan met haar..”

Kunstenaar: “Maar, wat zij doet, zij stapelt nu dingen. Wat kan je nog meer stapelen, je handen, voel eens, ik zou dan wel liever doorgaan dat zij gefascineerd raakt door wat er gebeurt als je het tegen het raam plakt of als je er naar kijkt. Dus niet dat klassieke knutselen, maar vraag van wat gebeurt er eigenlijk als je iets op elkaar legt, of iets op elkaar plakt, dat het dan niet meer los kan. Want dat is volgens mij de essentie van iets aan elkaar plakken, dat het dan niet meer loskomt. Dat is wel heel boeiend, dat vind ik heel bijzonder dat ze dat heeft gedaan.”

Stagiaire: “Ja, ik heb wel het gevoel dat het heel erg een experiment was met lijm en maar blijven plakken, en wat gebeurt er.”

Kunstenaar: “Ja goed, dan zijn dat nu vellen, maar we zouden kunnen kijken, probeer nog meer met lijm uit, nou ja, lijm plakt nu eenmaal, kun je ook verticaal plakken, zo tegen de muur aan bijvoorbeeld, dat zij als... die het ook heel erg in een soort handeling stopt,....

Stagiaire: “Ik vind het wel heel interessant, ik wil dat meisje wel bereiken, dat ze bezig is. Ik heb ook die tekening laten zien die ik op de gang vond. Verder heeft ze ook nog een schildering gemaakt met twee velletjes op elkaar, deze, zijn ook weer 2 vellen, gisteren had ze voor en achterkant beschilderd. Heel erg aan het experimenteren. Voor mij is het wel een huis, zou kunnen dat ze toch zoiets in gedachten heeft gehad.”

Kunstenaar: “Maar we hoeven niet met huizen te werken. ...”

Stagiaire: “Maar het was toch het thema, ruimte enzo?”

Kunstenaar: “Een ruimte kan ook iets zijn, die ruimte hier tussen die 2 vellen die bestaat niet meer, of die ruimte die die twee vellen hier tegenover elkaar innemen. Dat er iets vertaald wordt, dat zij het gesprek als aanleiding neemt om iets te onderzoeken. En volgens mij is het niet zo interessant of ze echt met het thema werkt. Ik zou haar wel apart willen nemen, leg lijm en papier neer en het nog een keer proberen, of verschillende soorten lijm, waardoor dus het aan elkaar plakken dat dat geproblematiseerd wordt, dat ze daar onderzoek naar doet, zodat ze dan op die manier nuances leert hoe je iets kunt inzetten om tot iets te komen. Hoe kun je plakken inzetten, wat gebeurt er. En dat zelfde gebeurt natuurlijk met 2 vellen die je aan elkaar legt. Het is een hele formele handeling, maar het papier wordt groter, ik denk niet dat ze daar zo bewust mee bezig is, eerst heb je 1 dan heb je 2. Anders dringen we haar teveel op, ze is niet talig. En ze was opeens goed bezig, dat hele lichaam. Misschien stapelen met houten blokjes tot het omvalt, misschien kun je het lijmen.”

Vraagstelling en opzet van het onderzoek

Vraagstelling

In het voorbereidend literatuuronderzoek heb ik in relevante literatuur over de inzet van kunstenaars in Reggio Emilia en voor de Nederlandse klas gezocht naar competenties van kunstenaars die een zinvolle bijdrage aan het onderwijs kunnen vormen. De competenties heb ik samengevat onder de vier kernbegrippen creativiteit, procesgericht werken, authenticiteit en gidsrol.

Toen ik de gelegenheid kreeg om tijdens het project Toeval Gezocht zes kunstenaars te kunnen observeren in lessituaties en daarover in een interview met hen te reflecteren heb ik mijzelf de vraag gesteld of ik deze competenties in het handelen en praten van de kunstenaars zou kunnen waarnemen. Op welke manier zet een kunstenaar de competenties in waarover hij of zij door het kunstenaarschap wordt geacht te beschikken? Kan kleinschalig kwalitatief onderzoek de inzet van deze vier competenties zichtbaar maken en kunnen de betrokken kunstenaars op de inzet van hun competenties reflecteren?

Opzet en uitvoering

Voor het onderzoek naar de inzet van kunstenaars heb ik gekozen voor een explorerend/beschrijvend onderzoekstype. Het onderzoek heeft plaatsgevonden door middel van schriftelijke vragen, observatieverslagen en interviews. De keuze voor de combinatie van deze verschillende methodes om data te verzamelen is ingegeven door het feit dat de onderzoeksvraag ook een gecombineerde is. Het is enerzijds te doen om gedrag van de kunstenaars in de klas en de rol die de kunstenaars in de context van het project Toeval Gezocht spelen, maar anderzijds ook om de overwegingen die de kunstenaars maken en de gedachten die de kunstenaars zelf over het leerproces hebben. Door een opzet waarbij observaties in verschillende stadia geverifieerd worden hoop ik de complexiteit van dit vraagstuk recht te kunnen doen.

Het onderzoek richt zich op de situatie van een enkel specifiek onderwijsproject. Binnen dat project wordt de inzet van 6 verschillende kunstenaars via dezelfde methodiek kwalitatief beschreven. De opzet kan als een kleinschalig kwalitatief survey-onderzoek worden aangemerkt (Baarda, 2005).

Gehanteerde gegevensverzameling

Het onderzoek is in het voorjaar van 2007 voorafgegaan door een literatuurstudie naar de rol van de inzet van kunstenaars in Reggio Emilia en in een aantal Nederlandse onderwijsprojecten (Hoekstra, 2007).

Ter voorbereiding op het praktijkonderzoek heb ik in mei/juni 3 workshops gevolgd in het kader van het project “Toeval Gezocht” (Huisingh, 2007), zoals die ook zijn gevolgd door de kunstenaars die ik mijn onderzoek volg.

In juli is een brief uitgegaan naar alle deelnemend kunstenaars (18) met de vraag of ze bereid zouden zijn deel te nemen aan het onderzoek, gecombineerd met het verzoek voor aanvang van de werkelijke projectperiode een korte notitie te maken en mij die toe te sturen, waarin ze beschreven op welke wijze ze verwachten hun kunstenaarschap in te kunnen zetten in het werken met de kinderen. De brief is opgenomen als bijlage 1.

Van de 18 aangeschreven kunstenaars hebben zes kunstenaars gereageerd. Ik heb van hen toestemming gekregen om de lessituatie te observeren en ze daarover in een gesprek te interviewen en zij hebben mij een korte tekst gestuurd over hun verwachtingen vooraf. De teksten dienen als uitgangspunt voor de observaties.

De zes kunstenaars zijn elk één maal een aantal uur geobserveerd. Hierbij hebben schriftelijke notities en video-opnames gediend om data te verzamelen over de werksituatie met de kinderen, en geluidsopnames en notities om de teambesprekingen vast te leggen. Het uitgebreide documentatiemateriaal dat in het kader van het project op de website www.toevalgezocht.nl wordt gepubliceerd heeft de observaties aangevuld.

Na afloop van de observatie heb ik met elke kunstenaar een afspraak gemaakt om op zo kort mogelijke termijn, bij voorkeur in het atelier van de kunstenaar, een gesprek te houden over de gedane observaties. Hierbij hebben observatieaantekeningen en opgenomen videofragmenten gediend om het gesprek te onderbouwen. De interviews zijn individueel afgenomen en zoveel mogelijk open gehouden.

Analyse van gegevens

Uit de verzamelde data heb ik de kwalitatieve beschrijvingen in vier hoofdcategorieën onderverdeeld. In eerste plaats heb ik gezocht naar beschrijvingen van de inzet van creativiteit. De tweede categorie bevat beschrijvingen van procesgericht werken. De derde categorie omvat de gebieden die ik in mijn literatuurstudie heb aangeduid als de gebieden 'authenticiteit' en 'het beheersen van artistieke talen die verwant zijn aan de creatieve talen van kinderen'. In het praktijkonderzoek bleek dit onderscheid moeilijker te maken omdat beschrijvingen veelvuldig in beide categorieën konden worden ingedeeld. Ik heb toen besloten deze beschrijvingen allemaal onder de noemer authenticiteit te laten vallen. Ten slotte heb ik beschrijvingen gerangschikt die de gidsrol betreffen die de kunstenaar inneemt op het gebied van de kunsten.

Er waren grote verschillen in achtergrond, werkwijze en mate van zelfreflectie tussen de verschillende kunstenaars. Omdat er echter ook grote verschillen waren in omstandigheden (zoals bijvoorbeeld de samenwerking met leerkracht en stagiaires, de ruimte die de kunstenaar ter beschikking stond en de groepsgrootte) en de onderzochte groep relatief klein was, heb ik zoveel mogelijk getracht beschrijvingen van de onderlinge verschillen uit de weg te gaan en me te richten op overeenkomsten en kwalitatieve gegevens. De kunstenaars die ik in het kader van mijn onderzoek heb geobserveerd en geïnterviewd worden, met het oog op de leesbaarheid in de tekst aangeduid als 'de kunstenaars'. Ik wil hierbij aanmerken dat het onderzoek een kleinschalig kwalitatief onderzoek is, en dat ik in dit verslag geen uitspraken doe over de algemene geldigheid van mijn bevindingen.

Een enkele keer heb ik voor de beschrijving van de rol van de kunstenaar gebruik gemaakt van het contrast met de rol van de leerkracht of de stagiaire, wanneer dit de beschrijving duidelijker maakte. Ik heb niet de intentie gehad de verschillende deelnemende partijen aan Toeval Gezocht met elkaar te vergelijken. Voor een nader onderzoek naar de verschillen tussen (vak)leerkracht en kunstenaar in het onderwijs zouden ook de competenties van de leerkracht aan onderzoek onderworpen moeten worden.

Ik wil graag van Hanneke weten of ze me meer kan vertellen over het grote vel dat aan de muur hing toen ik de klas bezocht. De tekening die de kinderen daarop hebben gemaakt heeft een dromerige zachte sfeer, er is met pastelkrijt in harmonieuze kleuren een wollige wereld op getekend. Het deed me denken aan tekeningen die ik wel eens van Hanneke had gezien, een sfeer die ik ook in haar atelier terug zie.

Een van de kinderen zei: “He, laten we de hele wereld tekenen.” Die opmerking bleef Hanneke bij en daar is ze later op terug gekomen. Het ging verder:

“Nee, dat kan niet.”

“Dan moet je een vierkant tekenen.”

“Nee, rond, dan heb je de hele wereld.”

De inbreng van het grote vel (±150x150) was Hanneke's beslissing, op dat moment liet ze het een beetje varen. De kinderen begonnen op dat moment te tekenen, allemaal grote wereldebollen. Hanneke had heel groot dik pastelkrijt meegenomen en de kinderen begonnen met het materiaal te experimenteren, dat was zo spannend, ze begonnen ermee te wrijven, ze maakten poeder. Er ontstond een soort van opruimen, met bezems, en op het laatst stonden ze helemaal te dansen in dat krijt. Dat was wat er die ochtend gebeurde en de stagiaire stelde voor om de op die manier ontstane tekening op te hangen.

Het was een mooie metafoor, dat ze voorstelden dat ze de hele wereld zouden tekenen, het begon veel rationeler, tot ze uiteindelijk helemaal in hun tekening opgingen. Het experiment met het krijt was niet voorzien, dat liep uit de hand.

Creativiteit

“Maar er is geen werkplan. Wat betreft is de uitspraak op de site heel mooi, dat je alles op elk moment van een andere kant kan bekijken.

Marieke: “Ook het hele project, dus”

Eva; “Ja, ook het hele project (lacht).”

Een beschrijving van creativiteit als één van de competenties waar een kunstenaar over zou beschikken behoeft enige toelichting vooraf. Creativiteit wordt vaak gelijk gesteld met kunstzinnigheid, met vormgevende kwaliteiten. Deze begripsomschrijving is in het kader van dit onderzoek te beperkend. Om tot een meer omvattende definitie van creativiteit te komen zouden we ook moeten kijken naar de gebieden buiten de kunst, zoals de wetenschap. Brugman en Dudink geven aan dat creativiteit niet meer verbonden moet worden gezien met ‘kunstzinnige vorming’. Onderwijs kan niet worden opgedeeld in creatieve vakken en niet-creatieve vakken omdat deze tweedeling niet verwijst naar de aard van de leerstof maar naar de methode van leerstofaanbieding. Creatief onderwijs staat voor Brugman en Dudink gelijk met ‘probleemgericht onderwijs’:

“Het is een onderwijsvorm waar vragen en tegenvragen gestimuleerd worden, waar alternatieven voor oplossingen worden aangedragen en waar oplossingen gecontroleerd en geëvalueerd worden om van daaruit weer opnieuw te beginnen. ‘Alle organismen zijn voortdurend, dag en nacht, gewikkeld in het oplossen van problemen’, aldus de filosoof Popper (1974) voor wie het oplossen van problemen de oeractiviteit om te overleven is.”
(Brugman, 1976)

Als we het begrip creativiteit niet als het exclusieve domein van de (beeldend) kunstenaar beschouwen maar als een eigenschap die onontbeerlijk is voor iedere ontdekking komen we dichterbij de buurt van een begripsbepaling die het motto van Toeval Gezocht kan komen: “Creativiteit is de vrijheid altijd iets van een andere kant te bekijken.”

Uit het materiaal dat ik tot mijn beschikking had, de schriftelijke beschrijving van de verwachtingen van de kunstenaars, de observaties van de kunstenaars tijdens het werken met de kinderen en de interviews die ik met de kunstenaars heb gehouden, zijn verschillende aspecten van dit brede begrip ‘creativiteit’ naar voren gekomen.

In de lessituatie waarbij een kunstenaar met kinderen werkt kan sprake zijn van creativiteit van de kunstenaar en van creativiteit van het kind. Kunstenaars hebben veelal positieve ervaringen met creatieve processen en brengen daarmee een positieve verwachting naar de lessituatie.

Creatief omgaan met werkvormen

Om te beginnen wil ik de inbreng van de eigen creativiteit door de kunstenaar bekijken op het gebied van werkvormen. Vanuit de ervaring met creatieve processen kunnen kunstenaars vertrouwen op het eigen vermogen tot improviseren. Het werken met de kinderen wordt vergeleken met het eigen scheppend werk, waardoor ruimte ontstaat om op een creatieve manier tegen het leerproces aan te kijken.

“Toen ben ik echt gaan zitten denken, wat zou ik nou doen in mijn atelier om dit werk beter te begrijpen, ik dacht nou ja, je draait het ondersteboven, dat is een hele simpele truc eigenlijk, dat moet ik doen. Ik heb het niet ondersteboven gedraaid, want ik heb heel veel respect voor hun ding, maar ik heb het gewoon op een andere plek neergezet.”

Kunstenaars gebruiken werkvormen die in zichzelf de mogelijkheid dragen tot het doen van onverwachte ontdekkingen, die zelfs niet door de kunstenaar worden voorzien. Voor de kunstenaar kan het werken binnen een beperking als een thema een aanknopingspunt bieden, maar het is wel de creativiteit van de kunstenaar om binnen de gegeven aanleiding naar mogelijkheden te zoeken.

Kunstenaars beschikken vaak over persoonlijke strategieën om in het eigen beeldend werk de creativiteit te stimuleren. Deze strategieën hebben vaak het karakter van een ongeleid experiment.

“Ik ga niet doelgericht een beslissing achterna. Ik moet heel veel dingen naast elkaar leggen en dan ontstaat het. Proeffjes maken met materialen en tekeningen soms, ik kan niet heel duidelijk zeggen hoe mijn proces verloopt. Het is wel vaak een veelheid, ook aan materiaal en onderzoek. Veel verzamelen.”

De voorwaarden om tot dat creatieve proces te komen kunnen voor een kunstenaar ook heel vast omlijnd zijn, zoals de omgeving die aan bepaalde voorwaarden moet voldoen op een bijna rituele manier.

Bij het maken van het eigen werk zegt een kunstenaar vaak met onorthodoxe oplossingen te werken en die ook te zullen inzetten in het werken met de kinderen. Af en toe lijken er omwegen bewandeld te worden wanneer een oplossing niet direct voorhanden lijkt.

Werkvormen hebben soms als enig doel om de kinderen ‘los te maken’. Voor de kunstenaar kan beeldend bezig zijn als enig doel hebben om de motor achter het creatieve proces aan te zetten: zoals het tekenen in een eerste fase van het werkproces als een “manier van denken” wordt omschreven door één van de kunstenaars. Het kan om het vermogen gaan om problemen van praktische aard op een creatieve manier te benaderen.

Tot slot kunnen de eigen fascinaties maken dat de kunstenaar op een onverwachte manier tegen het proces op zich aankijkt.

Stimuleren van de creativiteit van het kind

Bij de introductie van een nieuw materiaal of een nieuwe techniek viel mij op dat de kunstenaars niet vaak voor geleide instructie kozen, maar alternatieve vormen gebruikten. Hiermee kom ik op de volgende bijdrage die de kunstenaar met de inbreng van zijn of haar creativiteit levert aan het leerproces van kinderen. De kunstenaar speelt ook een rol in het stimuleren van de creativiteit van het kind en is daar in mindere of meerdere mate bewust op gericht. Werkvormen kunnen het karakter van een spel dragen. De inzet van spelvormen hebben tot doel de creativiteit van de kinderen aan te boren en op het werkproces te richten. Het spel kan erop gericht zijn de nieuwsgierigheid van de kinderen op te wekken, het kan humor inzetten als middel om de creativiteit te prikkelen of het kan een levensechte situatie als een vergadering nabootsen.

Ook de dialoog die de kunstenaar met het kind aangaat kan erop gericht zijn de creativiteit van het kind te stimuleren. Door het stellen van onderzoekende vragen wordt het kind gestimuleerd vragen en verwondering als een creatieve bron in te zetten.

Afwisseling van materiaal of omgeving wordt bewust ingezet wanneer de creativiteit lijkt op te drogen. De kunstenaars maken soms gebruik van complexe strategieën zoals met gesloten

ogen concentreren op een idee als middel om de kinderen zich bewust van hun eigen beelden te maken. Het problematiseren van vragen van de kinderen kan een strategie zijn om de dialoog creatief te benaderen.

In het spel en het onderzoek dat de kinderen zelf aandragen worden creatieve potenties herkend:

“...het is ontspannen kijken, dat vind ik ook een heel belangrijk element met die kinderen, dat ontspannen. De stagiaires noemen dat verveling, terwijl ik zie, hé, daar gebeurt iets. Een jongen die maar steeds cirkeltjes loopt en ik zie dan die schoonheid van die beweging en hoe hij dan daarin vormgeeft al heeft hij dan geen materiaal.”

Creatief omgaan met materialen

In de omgang met materiaal brengt de kunstenaar ook de eigen creativiteit in. Ook voor deze inbreng geldt dat het al of niet bewust op het kind gericht kan zijn. De kunstenaars waren vertrouwd met het eigen vrije denken over materialen en introduceren op deze manier experimenten met materialen bij de kinderen. Het kan hierbij gaan om een ongebruikelijke combinatie van materialen, het inzetten van materiaal dat niet expliciet als beeldend materiaal bedoeld is (hergebruikt materiaal, huishoudelijk materiaal, organisch materiaal) of het gebruiken van materiaal op een onorthodoxe wijze, zoals druipende verf gebruiken om zwaartekracht te onderzoeken en kleuren mengen door met blote voeten door verf heen te lopen.

De experimenten met materiaal die door de kinderen worden geïnitieerd worden door de kunstenaar herkend in hun creatieve mogelijkheden en worden door de kunstenaar gestimuleerd. Meer bewust lijkt de interventie wanneer de kunstenaar voorstelt aan de kinderen om een nieuw materiaal toe te voegen wanneer het proces lijkt te stikken.

Wat heeft zij hen als kunstenaar gebracht?

“Er zijn een aantal deuren geopend, het lijkt net of ze het gevoel hebben gekregen dat er nieuwe wegen zijn die ze niet kenden. Dat het leven nieuwe verrassingen met zich meebrengt. Het spelen met materialen en het verbeelden van je spelende wereld, om dat zelf vorm te geven, in plaats van voorgevormd speelgoed. Dat is al heel wat. Ik vind het wel heel jammer dat de deur straks waarschijnlijk weer dicht gaat.”

Procesgericht werken

“... ik denk er gebeurt nooit niks. Het is wel belangrijk dat voor de kinderen tastbaar, navolgbaar is wat ze doen. Ik denk dat als je totale vrijheid geeft dan is voor hen misschien ook wel niet meer te volgen wat ze doen. Als volwassene moet je dat kunnen verdragen, de onzekerheid of er überhaupt wel iets gebeurt en of dat ergens op slaat of niet.”

Uit het voorbereidend literatuuronderzoek “Een kunstenaar is een ander soort docent” is naar voren gekomen dat de kunstenaar wordt geacht oog te hebben voor het proces en zich in het werken met kinderen te richten op hun processen (Hoekstra, 2007).

In de context van het project ‘Toeval gezocht’ ligt bijzondere aandacht voor de processen van kinderen besloten. Door een uitgebreid systeem van documentatie kan de kunstenaar samen met de andere teamleden het proces nauwkeurig volgen en daarop reflecteren.

“Om de potenties van kinderen werkelijk te stimuleren is dagelijks onderzoek nodig naar de ontwikkeling en de manier van leren van kinderen. Dit kan door goed te documenteren in beeld en tekst, door met behulp van de documentatie dagelijks te reflecteren op wat kinderen hebben ondernomen, welke hypothesen, ideeën en initiatieven ze inbrengen. Hierdoor kunnen de kinderen het voortouw krijgen in hun eigen ontwikkeling.” (Huisinh, 2007)

Ik begin dit hoofdstuk met een beschrijving van de verschillende manieren waarop door kunstenaars procesgericht gewerkt wordt en sluit af met een korte aantekening over de invloed van het documentatiesysteem van het project op mijn waarnemingen.

Het proces stimuleren

De kunstenaar heeft een rol in het stimuleren van processen. De kunstenaars zien zichzelf als initiator en vooruitdenker van processen en verwachten een flexibele houding aan te kunnen nemen ten aanzien van het proces van de kinderen.

In de praktijk van het werken met de kinderen wordt het aanzetten van processen als doel op zich beschouwd. In een gegeven situatie waarin het team weinig vertrouwen had in het proces van de kinderen stelde een kunstenaar voor een activiteit in te voegen die geen deel van het grote proces zou uitmaken, maar die als opbrengst had dat de kinderen gezamenlijk een kort proces zouden ervaren. De kunstenaars grijpen terug op eerdere momenten in het proces en geven aan bewust in te grijpen wanneer zij denken dat dit nodig is. Ze voorzien op welke manieren het proces van de kinderen gefrustreerd zou kunnen worden en anticiperen hierop. De kunstenaars stimuleren de kinderen het product los te laten en vertrouwen te hebben in het proces. De kunstenaars geven aan uit eigen ervaring te putten in het inzetten van strategieën om het proces te stimuleren:

“...dat je er niet uitkomt, inhoudelijk of qua constructie en dat je er collega’s bijhaalt, zeg kijk er even naar. Waardoor je ogen geopend worden, waardoor je verder kunt.”

De kunstenaars tonen een grote betrokkenheid bij het proces en verwachtten dat hun inbreng in de klas zal bevorderen dat het creatieve werken met kinderen meer gebruikt wordt om met het kind in gesprek te komen en dat de werkjes die daar uit voortkomen dus in het verlengde staan van een groter en langduriger gesprek en ontwikkeling. Ieder stadium van het proces is essentieel voor het vervolg.

Het proces bewaken

Het proces wordt zorgvuldig en intentioneel bewaakt. Om het proces te bewaken zetten de kunstenaars verschillende middelen in, zoals reflectie en abstractie. Eerder heb ik al het ingrijpen genoemd wanneer wordt voorzien dat de kinderen gefrustreerd zouden kunnen raken. Daarnaast kan een kunstenaar het proces voor de kinderen in overzichtelijke fases verdelen door bijvoorbeeld elke werkochtend met een afsluitende handeling te eindigen, zonder hierbij het creatieve proces af te kappen.

De werken van de kinderen worden niet als trofee mee naar huis gegeven maar blijven in het atelier zolang ze een rol in het proces kunnen spelen. De kunstenaars zoeken naar samenhang tussen verschillende kleinere en kortere processen en houden het overzicht op de individuele processen van de kinderen.

Presentatie van documentatie in de expositie van 'Toeval gezocht'

Non-interventie

De kunstenaars geven meermalen aan zo min mogelijk in het proces te interveniëren. Ze laten het initiatief voor het vervolg aan de kinderen en sturen bewust niet te veel. Ze geven aan veel af te wachten en te zien wat er gebeurt. Ze streven ernaar hun eigen verwachtingen los te laten en stellen hoge eisen aan hun rol als procesbegeleider. Eén van de kunstenaars geeft aan dat zij als beeldend kunstenaar verwachtingen had die haar in het open staan voor het proces van de kinderen meer gehinderd hebben dan ze had verwacht. De kunstenaars geven aan het proces en het belang van persoonlijke groei van het kind voorop te stellen en staan open voor de grilligheid van processen. De non-interventie komt voort uit een groot vertrouwen in de processen van kinderen en belangstelling voor het natuurlijke verloop van die processen.

Waarderen van een actieve en onderzoekende werkhouding

Tijdens het werkproces utoiten de kunstenaars waardering voor een actieve en onderzoekende werkhouding van de kinderen. Het verdiept zijn in processen, geconcentreerd zijn wordt als positief ervaren. Of de intensieve activiteit tot een resultaat leidt is hierbij niet van belang. De kinderen worden gestimuleerd actief te zijn, worden gestimuleerd eerst te doen en daarna te kijken hoe het anders moet. De kunstenaar uit waardering voor het moeizame proberen, juist wanneer dat schijnbaar tot niets leidt. De activiteit staat voorop en mogelijk zou daar een product uit kunnen ontstaan.

Proces zichtbaar maken en bewust maken

Kunstenaars spelen een rol in het bewust maken van het proces door het proces aan de kinderen zichtbaar te maken. Daarvoor maken ze gebruik van de in het kader van het project vastgelegde documentatie, er worden veel foto's en aantekeningen gemaakt. De kunstenaars gebruiken die documentatie in het werkproces van de kinderen om het proces voor de kinderen inzichtelijk te maken. Foto's worden aan de muur gehangen op een voor de kinderen toegankelijke plaats en hoogte en de kunstenaars gebruiken dit fotomateriaal bewust om met de kinderen over het proces in gesprek te komen. Ze maken powerpoint presentaties voor de kinderen en laten die zien en betrekken op deze manier de kinderen als groep bij het gezamenlijke proces. De aantekeningen worden ook ingezet om de kinderen in een gesprek bij hun eigen proces terug te halen.

Eén van de kunstenaars geeft aan dat de manier van kijken van kunstenaars heel anders is dan die van mensen die geen kunst maken. Die zouden kijken of het 'gelukt' is, terwijl de kunstenaar door voortdurend afstand te nemen vooral op de kwaliteit van het proces reflecteert. Het gebruik van documentatie stimuleert de kunstenaar terug te blikken op het proces van de kinderen op een hiermee vergelijkbare manier.

Een andere manier waarop de kunstenaars het proces zichtbaar maken is door de presentatie van het werk als een 'work in progress'. In de presentatie van het door de kinderen gemaakte werk maakt de kunstenaar bewuste keuzes die de samenhang tussen de verschillende delen van het proces zichtbaar maken. Door voortdurend aan de kinderen te presenteren in welke stadium van ontwikkeling zij zich bevinden hoeft het proces niet iedere keer opnieuw opgestart te worden.

Loslaten van het product

Kunstenaars geven aan niet of nauwelijks gericht te zijn op producten. In de voorbereiding wordt verwerkt dat de uitkomst van het proces niet van te voren bekend kan zijn en dat er dus ook geen zicht is op het product dat uit dit proces zal ontstaan. De situatie binnen het project 'Toeval gezocht' gaf hiervoor meer mogelijkheden dan bijvoorbeeld het werken in een kunstencentrum of andere onderwijsprojecten.

Dit loslaten van het product kan worden benoemd als een onbewuste, natuurlijke manier van werken van de kunstenaars. Ze zijn tolerant en open voor onzekerheid en chaos. Ze geven aan zelf zo in het proces verdiept te zijn en in de vraag hoe ze dat proces kunnen begeleiden dat het mogelijke product niet zichtbaar en niet belangrijk is. Dit komt overeen met de belangrijke plaats die spontane processen in het eigen werk kunnen innemen.

Aan de andere kant geven de kunstenaars aan dat ze het als hun specifieke verantwoordelijkheid beschouwen om product- en resultaatgericht werken te vermijden. Dat het project in tijd beperkt is en dat het project wordt afgesloten met een expositie in het Stedelijk Museum wordt genoemd als een complicerende factor, hoewel het de kunstenaars ook voor een uitdaging stelt.

De kunstenaars geven aan dat het bij het loslaten van het product niet alleen gaat om het concrete beeldende product maar dat het in bredere zin ook te doen is om het loslaten van vooraf bepaalde ontwikkelingsresultaten.

Eén van de kunstenaars geeft aan dat het belangrijk is dat kinderen volwassenen ontmoeten die met hen meebewegen en zich in hun beweegredenen, gedachten, dromen en fantasieën verdiepen zonder een vooropgezet plan of ontwikkelings- of opvoedingsdoel.

Het projectkader van 'Toeval gezocht' wordt door de kunstenaars als een uitdagende omgeving gezien om het productgerichte werken los te laten omdat zij ook zelf niet wisten welke kant het werken uit zou gaan.

Contrast met de productgerichte leerkracht

De kunstenaars in mijn onderzoek werken in het project nauw samen met een groepsleerkracht en twee stagiaires. Alle leden van het team hebben de voorbereidende workshops gevolgd en worden betrokken bij documentatie en reflectie. Het is vooral op het gebied van het procesgerichte werken dat zich de rol van de kunstenaar aftekent in contrast tot de houding van de leerkrachten en stagiaires. De houding van het onderwijs wordt door één van de kunstenaars als volgt omschreven:

“In mijn gesprekken met de leerkrachten valt op dat zij heel gauw de neiging hebben om oplossings- en resultaatgericht te denken en te handelen. Er wordt snel ervan uit gegaan dat het resultaat van het creatieve werken met kinderen iets tastbaar en moois moet opleveren. Het werkje van het kind wordt een soort souvenir of trofee.”

De kunstenaar neemt in het team de rol aan van procesbewaker en stuurt de overige teamleden hierop aan. Dat zij die rol aannemen is ten dele te verklaren vanuit de functie die zij binnen het team vervullen als artistiek regisseur maar komt ook uit de eigen positieve ervaringen met procesgericht werken voort. Eén van de kunstenaars geeft aan dat er een groot verschil bestaat tussen de kunstenaar en de leerkracht, die “nog nooit helemaal uit het niets iets gemaakt heeft”, zoals een beeld of een schilderij. Dan is het moeilijker om los te laten dat het misschien wel niets wordt. Een kunstenaar is dat gewend.

Het belang van de projectomgeving voor het procesgericht werken

De projectomgeving van 'Toeval Gezocht' heeft een belangrijke plaats ingeruimd voor documentatie en reflectie op een zodanige manier dat het procesgericht werken gegarandeerd wordt. Dit maakte het voor mijn onderzoek aan de ene kant lastig om waar te nemen in hoeverre procesgericht werken tot de competenties van de kunstenaars moet worden gerekend of tot de projecttaken. Aan de andere kant maken de eisen die aan de kunstenaars worden gesteld de eigen inbreng van procesgericht werken explicieter, waardoor de kunstenaars deze competentie heel doelbewust inzetten. Het contrast met de overige teamleden heeft mij bevestigd in mijn bevinding dat procesgericht werken wel zeker tot de competenties van de kunstenaar moet worden gerekend.

Marike: “ Door een bespreking tussen kinderen een vergadering te noemen kom je dicht in de buurt van wat in hedendaagse onderwijsontwikkelingen ‘authentiek leren’ wordt genoemd, kinderen laten leren in een levensechte situatie. Eén van mijn onderzoeksvragen is, in hoeverre dit project voldoet aan de eisen van authentieke kunsteducatie.

Eva: ik denk heel erg. Wat wij toen hebben gedaan: na die vergadering zijn we naar buiten gegaan en zijn verbindingen gaan bekijken en hebben die benoemd. Verbindingen zoals die van de wortels van de boom met de grond, nu dat vind ik behoorlijk ingewikkeld. En vervolgens hebben we ze gevraagd een tekening te maken van hoe ze dachten dat we dat probleem met die schoorsteen moesten gaan oplossen. En dan zie je 2 soorten tekeningen. De ene soort is echt heel oplossingsgericht. Dit is de tekening van Noah, dit is de schoorsteen, met een stok, een paal, daar moet lijn komen, met een schroefje, met plakband. Dat is een perfecte verbinding. Die andere is deze, dit is de schoorsteen, dat zijn allemaal touwtjes naar de muur, en die zit vast met plakband. De andere soort tekening is dat ze uit hun herinnering allemaal constructies tekenen die ze hebben gezien buiten. Natekenen, wat ze hebben gezien, en dit is de volgende stap, oplossingen bedenken. Heel authentiek, zelf bepalen wat ze willen leren, los van dat je heel veel informatie krijgt van waar ze zich mee bezig houden. Dat is ook het moeilijke, die groepjes worden steeds kleiner lijkt het wel. Steeds diverser.

Marike: Zou je in je eigen werk iets kunnen laten zien, waarvan je kunt herinneren dat je opdelfde manier aan het werk was, vragen stelde. Was jij je op het moment van de schoorsteen een verband met je eigen werk bewust?

Eva: nee, absoluut niet. Wat gebeurt is dat ik me steeds meer kunstenaar voel, dat je kunstenaar mag zijn, dit helpt mij en de kinderen verder, dat het steeds meer gaat opleveren.

Marike: “Maar waar zit dat hem nou in, hoe ben je kunstenaar in de klas?”

Eva: “Dat ik me niet met orde zaken bezighoudt. Dat ik net zo irrationeel als een kind mag praten. Heel onconventioneel, volgens mijn eigen logica. Dus dingen kan en mag en zelf moet aandragen en dan merk ik dat ik dan in gesprek kom met die kinderen. Jenny zei in het begin wel, dat zijn veel te moeilijke woorden die je gebruikt, zoals veelkleurigheid en zo, maar ik zei nee, dat zijn mijn eigen woorden en de kinderen snappen het heel goed. En dat ik in mijn eigen taal praat en dat ik niet bang ben dat het te moeilijk is. Dat ik wel degelijk in debat ga met kinderen over hoe hoog het dan moet, of hoe een tent eruit ziet, want dat zijn vragen waar ik me ook mee bezig houdt.

Over die constructie bijvoorbeeld moet ik wel heel concreet aan 1 werk denken (Eva pakt een doos waarin documentatie van een ruimtelijk object)

Eva Klee, “Ik woon hier”

Dit werk, eigenlijk, achteraf zie ik dat. Omdat het heel erg gaat over wat wil ik eigenlijk uitdrukken en die constructie, dit hangt heel goed eigenlijk, maar dit kun je echt niet van tevoren bedenken, al boetserend bouw je dat beeld op en vorm je het. En dat is wat die kinderen precies ook zo doen en wat ik natuurlijk nastreef is een bepaalde expressie of een bepaald verhaal wat ik wil vertellen en hun verhaal is dat het een schoorsteen is. Dus ik zie dat wel. (Eva toont nog meer foto's) Het gaat heel erg over de zwaartekracht en wat gebeurt er eigenlijk als je een onorthodoxe verbinding toepast.

Authenticiteit

Met de verzamelterm authenticiteit wil ik een aantal aspecten van de bijdrage van kunstenaars voor het onderwijs belichten. In het literatuuronderzoek “Een kunstenaar is een anders soort docent” maakte ik nog onderscheid tussen authenticiteit en “het beheersen van artistieke talen die verwant zijn aan de creatieve talen van kinderen”. In de praktijk bleken deze twee omschrijvingen, de één afkomstig uit het hedendaags Nederlands kunsteducatief debat, de ander afkomstig uit de filosofie achter de praktijk in Reggio Emilia, elkaar grotendeels te overlappen. In het debat over authentieke kunsteducatie wordt zowel gesproken van het belang van het aansluiten bij de leefwereld van het kind, het aansluiten op de verschillende leerstijlen en intelligenties en het bieden van een krachtige en rijke leeromgeving. In Reggio Emilia wordt gesproken over het kind als protagonist, de 100 talen van kinderen en de omgeving als derde pedagoog. Ondanks de grote verschillen in terminologie en benaderingswijze is er veel overeenkomst tussen beide visies. Onder de noemer authenticiteit zoals ik die hier gebruik versta ik dat het onderwijs moet aansluiten bij de “echte wereld” en geen wereld op zich mag vormen. Zowel in de visie van de authentieke kunsteducatie als in die van Reggio Emilia is van belang dat zinvolle verbanden gelegd worden tussen de ervaringswereld van het kind en de culturele omgeving. Kunstenaars moeten hierbij betrokken worden om het levensechte karakter van het leren te waarborgen.

Ik heb daarom het onderscheid weggelaten en het hoofdstuk op een andere manier onderverdeeld. Aan de ene kant gaat het mij om authenticiteit in zoverre als de kunstenaar weet aan te sluiten op de wereld van het kind (aansluiten bij de ‘creatieve talen’ van kinderen), aan de andere kant gaat authenticiteit over de vraag op welke manier de kunstenaar de eigen artistieke praktijk inbrengt (het inzetten van ‘artistieke talen’).

Aansluiten bij de creatieve talen van kinderen

“..dit kijken, met cirkels en bogen en dan zitten we in de kring en dan zegt een kind dat die niet rond is, dat er knikken in zitten. En dan gaat iedereen in de weer om hem rond te krijgen. Dan zegt een ander kind, maar het zijn toch 2 halve bogen. Dat zijn juwelen, maar op een niveau dat je zo wakker moet zijn, anders zie je het helemaal niet.”

Materiaal laten inbrengen door de kinderen

De kunstenaars werden voor aanvang van het project gevraagd aan te geven op welke manier het initiatief voor het werken aan de kinderen zou kunnen worden gegeven. Uitgaande van het werk van Heringa/Van Kalsbeek vormde ‘verzamelen’ het startpunt. In de plannen van de kunstenaars zijn verschillende manieren aangegeven waardoor het initiatief voor het verzamelen vanuit de kinderen zou kunnen komen. Er werd aangegeven dat ze mochten gaan verzamelen wat ze zelf wilden, dat alles wat ze toevallig in hun zakken hadden kon worden ingebracht en via vragen werden kinderen uitgedaagd over hun eigen probleemstellingen na te denken. De kunstenaars gaan ervan uit dat de kinderen beschikken over ‘innerlijke schatten’ en willen door thema’s los te laten afwachten waar de kinderen mee komen. De belevingswereld en de uitdrukkingswijze van de kinderen krijgen een belangrijke rol en van thuis meegebrachte spullen krijgen een plek in het proces. De wereld van het kind moet uitgangspunt zijn en de kunstenaar moet de behoefte aan populaire beeldcultuur accepteren. In

het werken met kinderen kan de kunstenaar niet aan TV taal ontsnappen, maar heeft als taak om hier doorheen te kijken en de kinderen aan te spreken op 'hun eigen autonome taal'. Het werken in het atelier mag het karakter van spel hebben.

Ruimte geven aan verschillen tussen kinderen

Diversiteit van kinderen wordt toegelaten en de kunstenaar sluit daar in het werken op aan. Er is ruimte voor verschillen en de kunstenaar accepteert dat niet ieder kind op dezelfde manier werkt.

Kunstenaars hebben oog voor bijzondere capaciteiten van kinderen. Eén van de kunstenaars vertelt over een meisje in haar groep het volgende:

“Wat ik dus heel bijzonder vind is Hoe zij een eigen plek in de groep verwerft, met dat schrijven, dat ik er bijna een apart project van wil maken. Pas later als ik me weer terugtrok zat ze weer in haar wereld, dat ze die letters spiegelde. En zij praat aldoor en ze telt, ze is heel expressief in een soort ritme, en dat vind ik heel boeiend”

Kinderen als makers erkennen

De kinderen krijgen van de kunstenaars erkenning als de makers van hun producten. Er is respect voor het werk van de kinderen en de kinderen worden ook geacht respect voor elkaars werk te hebben. Kunstenaars hebben oog voor de beeldende kwaliteiten van de kinderen en hebben vertrouwen in de capaciteit van kinderen om hun eigen ontdekkingen te doen. Ze herkennen de primaire ervaringen die kinderen opdoen, zoals een kind dat voor het eerst klei voelt, en herkennen de potenties die dergelijke ervaringen hebben.

De kinderen mogen zelf bedenken wat ze maken en ze mogen ook zelf bepalen wanneer iets 'af' is. Het oordeel van het kind over het eigen werk wordt serieus genomen en het kind wordt uitgedaagd zich hierover uit te laten.

De problemen waar de kinderen mee worstelen worden gelijk gesteld aan de eigen vraagstellingen van de kunstenaars, er is ruimte voor de eigen strategieën van kinderen en de kunstenaars staan open voor de kunstzinnige waarde van de observaties van de kinderen.

Herkenning en nieuwsgierigheid

De zoekende manier waarop sommige kunstenaars werken sluit aan op de manier waarop jonge kinderen leren, kunstenaars herkennen in het proces van de kinderen het eigen proces. Ze hebben een open en onderzoekende houding naar de wereld van het kind en zijn nieuwsgierig naar de uitkomsten van de ontmoeting. De kunstenaar kijkt naar de kinderen met verwondering en observeert hoe ze op allerlei manieren met de buitenwereld communiceren. De kunstenaars geven aan dat de verwondering van de kinderen herinneringen aan de eigen kindertijd oproept:

“Maar bijvoorbeeld van het genoeg van een stapel stenen bouwen, en die laten omdonderen met veel lawaai, dat herken ik heel goed. Of rondlopen met een groot stuk plastic over je heen, roepend dat je de gasman bent, is heel herkenbaar. Of je maakt een tekening van een draak, die zit in een vulkaan, dat wordt een ijsvulkaan en die moet hoger worden. Dan pakt dat meisje een vel papier en plakt dat eronder en dat vind ik een heel goede oplossing.”

Eén van de kunstenaars geeft aan dat zij meent een constante factor in kinderen te herkennen: *“..ondanks de verschillen in de wereld waarin de kinderen van nu opgroeien met die van vroeger, in de kinderen een onveranderlijk iets is, iets dat net zo puur is als bij kinderen van alle tijden.”*

Samenwerken met het kind

De kunstenaars gaan in het werkproces de samenwerking met de kinderen aan, zien het proces als een gezamenlijke ontdekkingsreis. In die samenwerking is oog voor subtiele verschuivingen van het initiatief. De kunstenaars tonen een groot vertrouwen in de kinderen en in de kracht van de ervaring. De vrijheid die de kinderen van de kunstenaar krijgen wordt gekoesterd.

3b Aansluiten bij de beroepspraktijk van de kunstenaar

Het project 'Toeval Gezocht' sluit op twee niveaus aan op de wereld van de professionele beeldende kunst. Startpunt voor het project is de expositie 'Cruel Bonsai' van het kunstenaarsduo Heringa/Van Kalsbeek in het Stedelijk Museum Amsterdam.

De strategieën van Heringa/Van Kalsbeek vertonen overeenkomsten met de manier waarop kinderen de wereld onderzoeken: werkend, zoekend, gezamenlijk, verzamelend, gebruik makend van toeval en experiment.

Belangrijk doel van het project 'Toeval gezocht' was om de kinderen het voortouw in hun creatieve ontwikkeling te geven. Om imitatie te voorkomen en de kinderen een eigen inbreng te geven zijn de kinderen niet vooraf naar de expositie van Heringa/Van Kalsbeek gaan kijken. De kinderen zijn zelf aan het werk gegaan, zelf gaan onderzoeken, samen met een kunstenaar op school (Hulshoff Poll, 2007).

De kunstenaars op de scholen zijn geselecteerd op een combinatie van hun kunstenaarschap en pedagogische kwaliteiten. De keuze voor het werken met beeldend kunstenaars is bepaald door de overtuiging dat kunstenaars over bijzondere kwaliteiten beschikken die veel kunnen opleveren, zoals een connectie tussen ratio en verbeelding, of tussen cognitie en gevoel. De kunstenaars werden gevraagd hun competenties in te zetten om de kinderen in hun eigen proces te begeleiden. In dit deel van mijn onderzoeksverslag ga ik in op de wijze waarop de kunstenaars die het proces begeleiden aansluiten op hun eigen beroepspraktijk, op hun eigen artistieke talen. De manier waarop zij een vertaling maken van de artistieke talen van Heringa/Van Kalsbeek komt in het laatste hoofdstuk ter sprake.

Professionele werkruimte als voorwaarde

Voor zover ik heb kunnen zien¹ vertoonde de inrichting van de ateliers voor de kinderen overeenkomsten met de eigen ateliers van de kunstenaars. Een kunstenaar die bij voorkeur werkt in een atelier waar de materialen aantrekkelijk geordend zijn gerangschikt richt de ruimte voor de kinderen vergelijkbaar in. De kunstenaar die bij voorkeur werkt in een rommelige, rijk gevulde ruimte, brengt deze situatie ook over naar het schoolatelier. De kunstenaars gaven aan dat het werken in een professionele ruimte voorwaarde is om tot goede werkprocessen te komen. In de ruimte is veelal een scheiding aangebracht tussen het werkgedeelte en het gedeelte waar het werk en het proces gepresenteerd worden. De kunstenaar gedraagt zich in het atelier van de kinderen zoals ze dat in haar eigen atelier doet en gaat de kinderen vóór in het gebruik van een professionele ruimte.

Materiaal is rijkelijk aanwezig en aantrekkelijk en voor alle kinderen bereikbaar opgesteld. Naast divers kosteloos materiaal kiezen de kunstenaars voor materiaal van professionele kwaliteit, geen 'schoolspul'. Het gebruik van goed materiaal bevordert het plezier in het werken en de waardering voor het eigen werk. De kunstenaar is de expert op het gebied van

¹ Van de zes kunstenaars die aan het onderzoek hebben meegewerkt had één ten tijde van het onderzoek geen eigen atelier, een ander had een atelier in het buitenland.

materiaal en gereedschap en laat de kinderen delen in hun ervaring. De kunstenaars zijn zich door eigen ervaringen bewust van de beeldende mogelijkheden van materiaal.

Inzetten van inhoudelijke kennis

De kunstenaars zetten hun inhoudelijke kennis in en brengen professioneel jargon naar de klas. De kunstenaars laten de kinderen kennis maken met begrippen als abstractie, als onderdeel van het beeldend proces. De inbreng van de kunstenaar wordt onvermijdelijk genoemd omdat de bagage die wordt meegenomen het eigen kunstenaarschap is. Het bewust nadenken over de eigen kwaliteiten als kunstenaar versteekt de overdracht:

“Daarnaast heb ik een groot gevoel voor materiaal, ik houd van materiaal en het proces waarin beelden en gedachten groeien tijdens het werken. Beeldend werken biedt een manier om ideeën en gedachten uit te drukken en te ontwikkelen”.

Vanuit de ervaring die de kunstenaar met beeldend werken heeft en de kennis over beeldende kunst is het voor de kunstenaar mogelijk zicht te houden op de uitkomst van experimenten. Niet alleen kent de kunstenaar de technische mogelijkheden en beperkingen van materialen, maar ook de beeldende mogelijkheden. Eén van de kunstenaars gaf aan dat ze hier minder zeker over was wanneer de kinderen met materialen en technieken werkten die ze voor haar eigen werk nooit gebruikte.

Inzetten van de eigen ervaring

De eigen ervaring is een belangrijke bron voor het handelen van de kunstenaar in het project. De kunstenaars geven aan over de competenties te beschikken om op het juiste moment een goede ingreep te kunnen doen zodat een ervaring verdiept wordt of zich ontwikkelt. De expertise waarover de kunstenaar beschikt is expertise die door ervaring is verworven. Kunstenaars kunnen wel in conflict komen met zichzelf wanneer iets van ze gevraagd wordt wat dwars op de eigen ervaring staat. Eén van de kunstenaars zegt vertelde over het dilemma waar ze in de samenwerking met het team voor kwam te staan. Het team moest de keuze maken of ze wel of niet verder zouden gaan op het onderwerp ‘vulkanen’, een thema dat vanuit de kinderen was opgekomen:

“Ik had daar wel mijn twijfels over, de vulkaan was niet hier, we kunnen hem niet bekijken, of even bezoeken en proefondervindelijk aanschouwen. Die wisselwerking tussen wat je ziet en ervaart en de beelden die je daarvan maakt is echt iets anders dan een voorstelling waar je nooit bij geweest bent.”

Aansluiten bij de eigen processen

Voor de keuze van thema's sluit de kunstenaar aan op de eigen probleemstellingen en zoekt in het proces met de kinderen naar met de eigen processen verwante strategieën. De kunstenaars brengen een associatieve manier van werken naar de klas die als voorwaarde voor het kunstenaarschap wordt gezien:

“Misschien ben je als kunstenaar gewend om op alles wat je ervaart niet meteen het bekende verhaal te plakken. Maar eerst te kijken, te luisteren. te voelen, te ruiken en dan iets uit te proberen en dan weer te kijken en dan misschien iets heel anders te gaan doen. Helemaal niet doelgericht, of misschien wel, maar associatief en zoekend en open. En als je zo werkt komen de ideeën en de oplossingen vanzelf.”

De persoon en het werk van de kunstenaar zijn vaak nauw met elkaar verbonden en kunnen daarom niet buiten de lessituatie worden gehouden. De sterke verbondenheid met het eigen werk wordt ook wel gezien als een belemmering, kunstenaars zouden wel een sterk stempel op de processen drukken.

De kunstenaars leggen bewust een connectie tussen de eigen belevingswereld en de wereld van het kind en grijpen terug op hun eigen artistieke talen om de creatieve talen van de kinderen aan te kunnen boren.

Kunstenaars zijn zich bewust van de artistieke mogelijkheden en uitdrukkingsmogelijkheden van materialen en technieken. Ze zijn in staat om de mogelijkheden van materiaal te herkennen omdat het appelleert aan de eigen artistieke talen en kennen experimenten met materiaal en combinaties daarvan uit eigen ervaring. Ook in de ordening van materiaal en de presentatie speelt de eigen ervaring van de kunstenaar een rol.

In meer abstracte zin neemt de kunstenaar zijn of haar strategieën mee in het beeldend werken met kinderen. Afstand nemen van het werk is bijvoorbeeld een essentieel onderdeel van het creatieve proces, het stelen van vragen, verwonderen, broeden, reflecteren. Bewust of onbewust brengt de kunstenaar deze, voor het onderwijs ongebruikelijke strategieën, mee naar de klas.

Productieve werktijd krijgt een heel andere betekenis doordat kunstenaars rust en reflectie tot een belangrijk onderdeel van het werkproces maken.

Los staan van het schoolsysteem

De inbreng van de eigen beroepspraktijk van de kunstenaar vormt een onderdeel van het leren dat per definitie buiten het schoolsysteem staat. Kunstenaars benadrukken dat onderscheid als een belangrijk onderdeel van hun bijdrage. Omdat zij de kunstenaar zijn, kunnen ze andere dingen zeggen en kunnen ze meer vrijheid geven aan de kinderen. Een kunstenaar denkt buiten de bestaande orde, is flexibeler en opener en gaat er minder dan de leerkracht of een ouder vanuit 'hoe de dingen horen'. Waar het schoolsysteem vaak sterk verbonden is met seizoenen, vieringen en andere vaste thema's, staat de kunstenaar hier vaak los van. Een kunstenaar werkt niet volgens een van buiten af bepaald systeem maar volgens zijn of haar eigen systeem, omdat hij of zij toch vaak alleen in het eigen atelier werkt. Hierdoor meent de kunstenaar soepelheid te kunnen brengen in remmende systemen en regelgevingen.

De kunstenaars brengen niet alleen aan de kinderen deze andere manier van benaderen over, maar ook aan de leerkrachten:

“Wat de leerkracht zelf zegt is dat ik haar leer nadenken over begrippen, zoals bijvoorbeeld verbindingen. Dat de verwondering over het begrip hoogte essentieel is.”

Het atelier is de helft van de gymzaal, waarop een werkvloer is aangebracht van wit geschilderd karton en stucvloer. In het midden staat een grote lange tafel waarop allerlei materialen geordend in plastic bakjes staan uitgestald. Onder de tafel liggen takken en bladeren. Er zijn een aantal vitrinekasten geïmproviseerd, waarin gevonden en meegebrachte voorwerpen zijn uitgestald op een ordelijke manier, er is een kast gebouwd die vol staat met klei-objecten, er hangen 3 grote vellen waarop de kinderen hebben getekend en geschilderd, er staan plantjes, een grote kom met daarin vissen. Door het dwars in de ruimte plaatsen van gymbanken en prikborden zijn een paar hoekjes gecreëerd.

Ik spreek met Irma af, kort na de observatieochtend, om in haar atelier een interview af te nemen. Irma heeft een atelier in een oud noodschoolgebouw. Het atelier is ruim en ordelijk. In het midden staan een bank en een hele grote tafel. Langs de kant staan kastjes, werk in diverse stadia van voltooiing, veel uitstallingen.

Marike: “Wat gebeurde er in de vergadering aan het einde van de ochtend? Je leek eerst een lange omweg te maken langs mogelijkheden om uiteindelijk toch bij het draad uit te komen.”

Irma: “Het draad was toch de oplossing. We konden verder met ruimte, we konden nieuw materiaal introduceren, het was per slot van rekening op en we hadden een nieuwe impuls nodig, en we konden met kleur verder. Kleur was belangrijk maar leverde allerlei problemen op. Waar vinden we kleur? Ik wilde geen troep, geen afval. We konden niet met pigmenten werken, dat materiaal is niet geschikt om met kinderen mee te werken. Het stoepkrijt hield ik in reserve. Het gebruik van draad was wel besloten. Bij Heringa/Van Kalsbeek is kleur heel belangrijk, maar in mijn eigen werk ook. Bij mij is dat steeds 1 kleur (mh-rood) Het ordenen spreekt mij heel erg aan.”

Het broeden op zich, het zoeken naar overeenkomsten met wat Heringa/Van Kalsbeek doen en wat de kinderen doen. Het toeval; het werk van Irma lijkt niet toevallig, maar heel veel gaat wel over toeval. Toeval creëren, omdat die vruchtbaar is.

Marike: “Hoe doe je dat?”

Irma: “Ik vraag me af: hoe zou het zijn als ik dit zou doen? Ik ben nieuwsgierig naar de uitkomst. Je kunt niet plannen wat je vindt. Toeval is ruimte. Ik doe het gewoon allemaal maar.”

Gidsrol op het terrein van de kunsten

“Vrijheid is ook een beperking, als je zelf alles moet gaan bedenken dan blijf je ook hangen bij wat je al kent. In dat opzicht is het zetten van een kader een verruiming.”

De kunstenaar in de klas vertegenwoordigt niet alleen zijn of haar eigen kunstenaarschap maar brengt ook een verbinding aan tussen het kind en de wereld van de kunsten. De professional maakt deel uit van een beroepsgroep, van een discipline, van een stroming, kortom: een kunstenaar maakt deel uit van de wereld van de kunsten. De kunstenaar in de klas kan kinderen tot gids zijn op het uitgestrekte terrein van de kunst.

Vertaler

In het project ‘Toeval Gezocht’ werd op de gidsrol van de deelnemend kunstenaars een nadrukkelijk beroep gedaan. Startpunt van het project was de tentoonstelling ‘Cruel Bonsai’ van het kunstenaarsduo Heringa/ Van Kalsbeek in het Stedelijk Museum. Aan de kunstenaars die met de kinderen gingen werken, is de opdracht gegeven de kunstenaarsstrategieën van Heringa/Van Kalsbeek te vertalen naar het werken met de kinderen, om de verbinding te zoeken tussen de artistieke talen van Heringa/Van Kalsbeek en de creatieve talen van de kinderen.

De kunstenaars hebben naar aanleiding van de kennismaking met Heringa/Van Kalsbeek het werk en de manier van werken van dit kunstenaarsduo geanalyseerd en vertaald naar begrippen die zij in het werken met de kinderen zouden kunnen gebruiken. De complexe beeldtaal van Heringa/Van Kalsbeek werd vertaald naar vraagstellingen over verzamelen, zwaartekracht, compositie met kleur en het werken binnen een begrensde ruimte. Het conflict tussen begrenzing van de bekisting waarbinnen zij hun beelden laten ontstaan en het expressieve karakter van de beelden, bracht één van de kunstenaars tot de vraagstelling of expressie misschien wel mogelijk wordt gemaakt door begrenzing en bracht deze overweging als onderzoeksvraag in haar voorbereiding naar voren.

Ook buiten de context die het project aangeeft door de verbinding te maken met de tentoonstelling van Heringa/Van Kalsbeek vertalen kunstenaars strategieën van bekende kunstenaars naar een manier van werken met de kinderen. Eén van de kunstenaars omschrijft de behoefte aan reflectie als volgt:

“...het aspect van het kunstenaarschap wat Hanneke omschrijft met een citaat van Karel Appel: “Dan ga ik mijn schilderij af kijken.” Je zou een manier moeten vinden om kinderen daarbij te helpen.”

Het gebruik van professioneel jargon brengt de wereld van de kunst dichterbij.

Expert materialen en technieken

Ik heb ervoor gekozen om aan dit hoofdstuk een gedeelte toe te voegen waarin ik de expertise van de kunstenaar op het gebied van materiaal en technieken behandel. Voor een deel is deze expertise ook al aan de orde geweest in het hoofdstuk over authenticiteit. Het onderscheid dat ik wil aanbrengen is die tussen expertise die voortkomt uit de eigen beroepspraktijk en de meer theoretische, vakmatige expertise. Dat laatste komt hier aan de orde.

De kunstenaars werkten in de ateliers met een combinatie van professionele materialen met zogenaamd ‘waardeloos’ materiaal. De kunstenaars beschikken over de benodigde kennis en instrueren de kinderen over de technische beperkingen en mogelijkheden van de materialen. Hetzelfde kan worden waargenomen in de instructies over gereedschappen en technieken. De technische instructies wijken af van veel van de andere gesprekken die ik heb geobserveerd. De instructies zijn zakelijk, concreet en worden met een zekere autoriteit gebracht. Eén van de kunstenaars zegt hierover:

Het is heel belangrijk kinderen kennis te laten maken met de mogelijkheden van verschillende technieken, hiervoor beschikt de kunstenaar over expertise en het is niet altijd productief kinderen dat allemaal zelf te laten uitvinden

Theoretische vakkennis

De kunstenaars voelen zich vanuit hun professionaliteit verantwoordelijk voor het beeldende proces. Hun vakmatigheid en inhoudelijke bagage geven hen die verantwoordelijkheid. Ze voelen zich verantwoordelijk voor het aandragen van beeldende interventies. Eerder in het hoofdstuk over procesgericht werken heb ik de verantwoordelijkheid genoemd die de kunstenaar draagt om het overzicht over kleinere processen te houden en die een plaats te geven in het grotere proces. In het verlengde hiervan heeft de kunstenaar de taak om de beeldende mogelijkheden van de door de kinderen gemaakte werken te zien en die in hun beeldende samenhang te presenteren.

De kunstenaars wijden de kinderen in:

“Ze bekend maken met een heel nieuwe wereld, sowieso met materiaal, de herwaardering voor bepaalde dingen waar ze zich anders niet meer zo bewust van zijn. Los van het stramien, opnieuw bekijken en opnieuw invulling aan iets geven.”

De kunstenaar in de klas is de verbindende schakel tussen de kinderen en het uitgestrekte terrein van de kunsten.

Ik had het gisteren, we hebben een moment met Loes gehad, er lagen van die lange takken en zij loopt met zo’n lange tak en die komt in een palet van iemand en je ziet dat gezicht van haar, ik heb een lange stok met verf, en dan tegen dat doek en dan naar mij kijken... En er hing een doek en ze is gaan schilderen, ik ga dat vrijdag weer doen ik ga meer lakens hangen, los. Daar heeft ze toch een schilderij gemaakt, een paard en daaronder een.... L O E S en een stip, een statement. En dan is die groep aan het werk en dan staat zij daar met die kwast en dan draait ze zich om en dan zie je die tweestrijd, hoe dat trekt en ze gaat toch weer terug naar haar eigen werk.

Samenvatting, conclusie en aanbevelingen

Ik ben in dit praktijkonderzoek op zoek gegaan naar de manier waarop de deelnemende kunstenaars aan ‘Toeval Gezocht’ het eigen kunstenaarsschap inzetten in het werken met jonge kinderen.

Ik heb ervoor gekozen om intensief met een kleine groep respondenten binnen de kaders van een specifiek kunsteducatief project te werken. Door deze keus heb ik uitgebreide kwalitatieve observaties kunnen maken van de manier waarop deze zes kunstenaars werken en daar vervolgens open en diepgaand met hen op kunnen reflecteren. Het open karakter van de gehanteerde methode van gegevensverzameling heeft een veelvoud aan beschrijvingen opgeleverd van de manier waarop het kunstenaarschap van de betrokken kunstenaars betekenis krijgt in hun rol binnen ‘Toeval Gezocht’. Binnen de roodomrande kaders zijn enkele fragmenten van die beschrijvingen opgenomen.

De verzamelde informatie heb ik vervolgens geanalyseerd aan de hand van categorieën die ik heb gevonden in het voorbereidende literatuuronderzoek ‘Een kunstenaar is een ander soort docent’. Binnen de vier competenties die ik heb omschreven als creativiteit, procesgericht werken, authenticiteit en gidsrol op het terrein van de kunsten heb ik verschillende onderverdelingen kunnen maken in de manier waarop kunstenaars deze competenties inzetten. Ik zal nu eerst de bevindingen op elk van deze vier gebieden afzonderlijk samenvatten, om vervolgens af te sluiten met een algemene conclusie.

Creativiteit

De begripsomschrijving die ik in het hoofdstuk over creativiteit heb gegeven sluit aan bij het motto van ‘Toeval Gezocht’: “Creativiteit is de vrijheid altijd iets van een andere kant te bekijken” en moet niet verward worden met kunstzinnigheid.

In een lessituatie waarbij een kunstenaar met kinderen werkt kan sprake zijn van creativiteit van de kunstenaar en van creativiteit van het kind. Creativiteit kan zich uiten in de omgang met materialen en in het gebruik van werkvormen.

Kunstenaars beschikken vaak over persoonlijke strategieën om in het eigen beeldend werk de creativiteit te stimuleren. De kunstenaars vergelijken het werken met kinderen met het eigen scheppend werk, waardoor ruimte ontstaat om op een creatieve manier tegen het leerproces aan te kijken. De kunstenaars zijn erop gericht de creativiteit van de kinderen te stimuleren. Dit stimuleren gebeurt in mindere of meerdere mate bewust door bijvoorbeeld de inzet van spelvormen, het aangaan van onderzoekende vraaggesprekken, de afwisseling van materiaal of omgeving en het problematiseren van de vragen van kinderen. In het spel en het onderzoek dat de kinderen zelf aandragen worden creatieve potenties herkend.

De kunstenaars zijn creatief in de omgang met materialen en de experimenten die kinderen aangaan met materialen worden door de kunstenaars herkend in hun creatieve mogelijkheden en gestimuleerd.

Procesgericht werken

Kunstenaars hebben oog voor het belang van het proces en zijn gericht op de processen die kinderen doormaken. De beschrijvingen van de manieren waarop de kunstenaars zich op het proces gericht richten heb ik in een aantal aspecten onderverdeeld.

De kunstenaars stimuleren de processen van kinderen door processen te initiëren en te anticiperen op het verloop van processen. Ze stimuleren de kinderen vertrouwen te hebben in hun eigen processen.

De kunstenaars bewaken het proces van de kinderen op verschillende manieren. Er wordt op het proces gereflecteerd, de kunstenaars grijpen in wanneer het proces gefrustreerd dreigt te raken en maken het proces voor de kinderen hanteerbaar door het in overzichtelijke fases te verdelen.

De kunstenaars stellen zich op als procesbegeleider en geven meermalen aan zo min mogelijk in het proces te interveniëren. Non-interventie komt voort uit een groot vertrouwen in en belangstelling voor het natuurlijke verloop van processen.

De waardering van de kunstenaars voor het werken van de kinderen heeft vooral betrekking op de actieve en onderzoekende werkhouding van de kinderen. Of de intensieve activiteit tot een resultaat leidt is hierbij niet van belang.

De kunstenaars betrekken de kinderen bij het proces door het proces voor hen zichtbaar en bewust te maken. Aan de ene kant gebeurt dat door de documentatie van de processen aan de kinderen te presenteren, aan de andere kant door het gemaakte werk te presenteren als een 'work in progress'. De kunstenaars gaven aan dat het reflecteren op het eigen werk zoals zij dat met de kinderen doen, voortkomt uit wat kunstenaars in hun eigen werk vaak 'afstand nemen' noemen.

De kunstenaars geven aan niet of nauwelijks gericht te zijn op producten. Enerzijds geven ze aan dat dit op een natuurlijke manier overeenkomt met de eigen manier van werken en het openstaan voor chaos en toevallige ontdekkingen. Aan de andere kant beschouwen ze het loslaten van producten als hun specifieke verantwoordelijkheid binnen 'Toeval gezocht'.

Hierin verschillen ze van de groepsleerkrachten en stagiaires binnen de teams, die meer op het product gericht zijn. De kunstenaars nemen binnen het team de rol van procesbewaker aan en sturen de overige teamleden hier op aan.

De projectomgeving van 'Toeval Gezocht' is heel belangrijk geweest voor het inzichtelijk maken van processen en heeft de kunstenaars ondersteund in hun procesgerichte benadering.

Authenticiteit

In het literatuuronderzoek maakte ik nog onderscheid tussen authenticiteit en 'het beheersen van artistieke talen die verwant zijn aan de creatieve talen van kinderen'. In de praktijk bleken deze twee omschrijvingen, de één afkomstig uit het hedendaags Nederlands kunsteducatief debat, de ander afkomstig uit de filosofie achter de praktijk in Reggio Emilia, elkaar grotendeels te overlappen. Ondanks de grote verschillen in terminologie en benaderingswijze is er veel overeenkomst tussen beide visies. Zowel in de visie van de authentieke kunsteducatie als in die van Reggio Emilia is het van belang dat er zinvolle verbanden worden gelegd tussen de ervaringswereld van het kind en de culturele omgeving.

Ik heb authenticiteit waargenomen in de aansluiting bij de ervaringswereld van het kind én bij de professionele wereld van de kunstenaar.

De kunstenaars zoeken naar een verband met de belevingswereld van kinderen door ze te vragen zelf materiaal in te brengen of samen op zoek te gaan naar materiaal. Ze bieden ruimte aan de verschillen die er tussen kinderen bestaan. De kunstenaars erkennen de kinderen als makers, door respect te tonen voor het werk van de kinderen en voor de beslissingen die kinderen nemen, zoals de beslissing wanneer iets 'af' is. Kinderen worden uitgedaagd zich een oordeel te vormen over het eigen werk en zich hierover uit te spreken. De kunstenaars geven aan zich in de beleving van de kinderen te herkennen en nieuwsgierig te zijn naar hun wereld. Het werken in de klas wordt beschouwd als een samenwerkingsproces tussen kind en kunstenaar.

De kunstenaars sluiten in het werken met jonge kinderen aan op de eigen beroepspraktijk. Bepaalde randvoorwaarden die de kunstenaars aan het eigen artistieke werk stellen worden ook aan het werken met de kinderen gesteld, zoals het beschikken over een professionele

werkruimte en de kwaliteit van het materiaal. De kunstenaars brengen een deskundige houding in op het gebied van materiaal, gereedschap en techniek. De kunstenaars zetten zowel inhoudelijke kennis in, waarover ze door hun vakopleiding en beroepspraktijk beschikken, als de expertise die ze door eigen ervaringen hebben opgedaan. Ze sluiten aan bij de eigen artistieke processen. Omdat de kunstenaars een sterke verbondenheid met het eigen werk aan de dag leggen, kunnen ze een sterk persoonlijk stempel op de processen drukken, iets waar ze zichzelf ook bewust van zijn. Door strategieën als afstand nemen, verwonderen, broeden en reflecteren onderdeel van het werkproces te maken, geven de kunstenaars de productieve werktijd een nieuwe betekenis. De kunstenaars geven aan een positie in te nemen die buiten het schoolstelsel ligt.

Gidsrol

De kunstenaars in het project 'Toeval gezocht' leggen een verbinding tussen de ervaringswereld van de kinderen en de wereld van de kunst. De complexe beeldtaal van het kunstenaarsduo Heringa/Van Kalsbeek, van wie het werk uitgangspunt vormde voor het project, vertalen zij naar begrippen die zij in het werken met de kinderen kunnen inzetten. Op een vergelijkbare manier worden strategieën van bekende of minder bekende kunstenaars vertaald naar manieren van werken met de kinderen. De kunstenaars brengen professioneel jargon naar de klas en theoretische, vakmatige expertise. Op het gebied van materiaal, gereedschap en techniek kunnen de kunstenaars zakelijke, concrete instructies geven, die met een zekere autoriteit worden gebracht.

Vanuit hun professionele kijk op beeldende kunst voelen de kunstenaars zich verantwoordelijk voor de beeldende kwaliteiten van het proces. De kunstenaars beschouwen het als hun taak om de beeldende potenties van het werk van de kinderen te zien en de verbinding te leggen tussen het beeldend werken van de kinderen en de beeldende kunst. De kunstenaars fungeren als intermediairs tussen kind en (beeldende) kunst.

Conclusie

Ik heb mijzelf voor dit onderzoek de vraag gesteld of ik de kwaliteiten die in de literatuur aan kunstenaars in de klas worden toegeschreven binnen een kleinschalig kwalitatief survey-onderzoek zou kunnen waarnemen. Mijn bevindingen geven mij een positieve bevestiging van de veronderstelling dat kunstenaars over de hierboven beschreven competenties beschikken en ik heb veel verschillende manieren gevonden waarop de kunstenaars deze competenties inzetten. Ondanks de verschillen tussen de kunstenaars hebben mij vooral de overeenkomsten getroffen. Het eigen kunstenaarschap is een belangrijke bouwsteen voor iets wat ik de 'didactiek van de kunstenaar' zou willen noemen en wat zich zowel in voorbereiding als in praktijk en reflectie manifesteert.

Aanbevelingen voor verder onderzoek

Ik ben mij ervan bewust dat mijn onderzoek zich eenzijdig op de competenties van de kunstenaar richt en zich niet bezig houdt met de mate waarin andere partijen die zich binnen het onderwijs met kunsteducatie bezig houden over deze competenties beschikken. Dit zou nader onderzocht kunnen worden.

Verder is de context van mijn onderzoek beperkt tot de projectomgeving van één concreet project. Op basis van mijn onderzoek kan ik dus niet generaliseren naar de vele verschillende vormen waarop kunstenaars in de klas kunnen werken. Wel ondersteunt mijn onderzoek de in de theorie genoemde mogelijke rollen en competenties van kunstenaars bij het werken met jonge kinderen.

Vergelijkbaar kwalitatief onderzoek naar het werken van kunstenaars in andere onderwijsprojecten zou het doen van uitspraken over het belang van kunstenaars voor zinvolle kunsteducatie kunnen onderbouwen. Het expliciteren van die rollen en competenties zou ook nuttig kunnen zijn bij het opleiden van kunstenaars die voor de klas gaan staan, zoals bijvoorbeeld in de BIK.

Literatuur

- Baarda, D.B., M.P.M. de Goede & J. Teunissen** (2005) *Basisboek Kwalitatief onderzoek*, Groningen: Wolters Noordhoff
- Bergman, V.** (2006) In: *Zicht op. Het nieuwe leren en en cultuureducatie:achtergronden, literatuur en websites*. Utrecht: Cultuurnetwerk Nederland
- Brugman, G. & Dudink, A.**, (1976) *De vraag naar creativiteit*. Meppel: Boom.
- Haanstra, F.** , (2003). *Kunstenaars en schoolkunst: authentieke kunsteducatie heeft een professional nodig* (Boekman) 15(56), jun. 74-78 p.
- Hoekstra, M.**, (2007) *Een kunstenaar is een ander soort docent*
- Huisingh, A.** (2007) Toeval gezocht. In: *K.I.P. dec. 2007* (4) pp. 4-7.
- Hulshoff Pol, R.**, (2007)Toeval gezocht. In: *SM Bulletin 2007* (6) pp. 22-25
- Vreede, M.**, (2007) Italiaanse toestanden in Edam. In: *Kunstzone dec. 2007-12*. pp. 13-17

Bijlage

Aan alle kunstenaars die meedoen aan 'Toeval Gezocht'

Warder, 24 juni 2007

Beste kunstenaars,

Zoals bij jullie waarschijnlijk wel bekend is wordt er onderzoek gedaan naar het project 'Toeval Gezocht'. Onder begeleiding van Cultuurnetwerk en de Amsterdamse Hogeschool voor de Kunsten zullen een bachelorstudent en een masterstudent van de AHK elk een bepaald gebied van het project onderzoeken en daarop afstuderen.

Graag zou ik me aan jullie willen voorstellen. Mijn naam is Marike Hoekstra, ik ben kunstenaar-docent en volg aan de Amsterdamse Hogeschool voor de Kunsten de masteropleiding Kunsteducatie. Ik doe daar literatuuronderzoek naar de rol van (beeldend) kunstenaars in educatie. Wat mij interesseert in dit onderzoek is de vraag waarin de kunstenaar in de (kunst)educatie zich onderscheidt van de (vak)docent. Is een kunstenaar werkelijk een ander soort docent? Over welke kwaliteiten wordt een kunstenaar geacht te beschikken? Wat hebben kinderen daaraan? Ik ga er vanuit dat een kunstenaar een onvervangbare bijdrage kan leveren aan het leren van kinderen. Met die veronderstelling ga ik het onderzoek in, maar ik zou meer willen weten over de manier waarop dat gebeurt.

Als vervolg op het literatuuronderzoek ga ik ook onderzoek doen naar aspecten van de praktijk in 'Toeval Gezocht'. Ik ben daarvoor wel afhankelijk van jullie. Ik wil namelijk vooral weten wat de kunstenaars zelf denken over hun specifieke rol in het project.

Ik heb daarom 2 vragen aan jullie:

1. Wat zijn je verwachtingen over jouw inbreng aan het project? Hoe verwacht je je eigen kunstenaarschap te kunnen inzetten? Hierover zou ik graag voor aanvang van het werken met de kinderen een korte tekst van jullie ontvangen. Dat hoeft niet uitgewerkt te zijn, geen ingewikkeld verhaal, mogen losse zinnen en steekwoorden zijn.
2. Tijdens de werkperiode met de kinderen zou ik graag bij 1 of 2 kunstenaars op een aantal momenten een videocamera mee willen laten draaien. Deze videobeelden kunnen, samen met je eigen documentatiemateriaal, als materiaal dienen voor een uitgebreid interview over je werk met de kinderen en het team, en de rol die je kunstenaarschap daarin speelt. Wil je aangeven of je hier aan mee zou willen doen?

Je kunt je antwoorden per email sturen aan: marikehoekstra@tiscali.nl. Op basis van het door jullie teruggestuurde materiaal ga ik kijken wie ik benader om te volgen en te interviewen. Na afloop van het project zal ik nogmaals een kleine enquête doen.

Ik hoop dat jullie hier in de voorbereidingen even tijd voor zullen maken. Ik wil, wellicht ten overvloede, vermelden dat jullie informatie vertrouwelijk zal worden behandeld. Als je nog vragen hebt kun je me mailen of bellen onder nr. 06-41628227.

Met vriendelijke groet,

Marike Hoekstra